

УДК 373.2.015.31:055.336.2

DOI: 10.31376/2410-0897-2023-3-53-256-264

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Данильченко Ірина Григорівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: irinadanulchenko1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5406-7062

У статті висвітлено теоретичні аспекти формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників засобом художньої літератури. Здійснено аналіз останніх публікацій щодо понять «соціальна компетентність», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність». З'ясовано на основі аналізу наукових джерел сучасні дієві форми, засоби, методи формування соціально-громадянської компетентності дошкільників загалом і старших зокрема. Проаналізовано види дитячої діяльності, у процесі яких формується соціально-громадянська компетентність. Акцентовано увагу на значенні художньої літератури як джерела соціального досвіду, національної традиції, загальнолюдських цінностей для формування соціально-громадянської компетентності в дитини дошкільного віку. Виокремлено види дитячої діяльності з використанням творів художньої літератури, які сприятимуть формуванню соціально-громадянської компетентності дошкільників. Запропоновано педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників засобом художньої літератури.

Ключові слова: соціальна компетентність, громадянська компетентність, соціально-громадянська компетентність, соціалізація, форми, засоби, методи формування соціально-громадянської компетентності дошкільників, художня література.

Постановка проблеми. Війна в Україні та сучасні соціально-економічні процеси в країні загострюють інтерес суспільства до проблеми соціалізації особистості, яка важливого значення набуває на етапі дошкільного дитинства. Це зумовлено тим, що, по-перше, сьогодні ворожа пропаганда особливо націлена на дітей, а отже і негативно позначається на соціалізації дітей; по-друге, вже в дошкільному віці особистість включається в різні сфери життя суспільства, активно збагачуються її взаємовідносини з іншими людьми, відбувається засвоєння елементарних понять, формування умінь і навичок рольової поведінки, що імітують суспільні відносини. на сьогодні наявні різні джерела соціалізації, які спрямовані на формування протилежних цінностей у дітей: патріотичне, громадянське виховання у закладі дошкільної освіти і антиукраїнська пропаганда – культ агресії та насилля в українських ЗМІ – песимістичні настрої, роздратування та негармонійні стосунки в сім'ї тощо. Тому одним із важливих завдань закладу дошкільної освіти та сім'ї є формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку, адже основи, закладені в дошкільному віці, будуть підґрунтям для подальшого розвитку соціальної та громадянської компетентностей у дітей у Новій українській школі.

У Базовому компоненті дошкільної освіти (2021) поняття «соціально-громадянська компетентність» потрактовано як здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя; окреслено результат сформованості соціально-громадянської компетентності; визначено шляхи підтримки батьками процесу формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку [1].

Одним із засобів, який сприяє формуванню в дітей старшого дошкільного віку соціально-громадянської компетентності є художня література, яка має важливе значення у процесі пізнання дитиною навколишнього світу, її становлення як особистості.

Загальнолюдські, громадянські цінності, закладені в літературних текстах, переживаються дитиною дошкільного віку та привласнюються нею як власні цінності, ставлення, норми, створюючи дитячу субкультуру. Художні твори сприяють розвитку інтересу в дошкільнят до національних культурних цінностей свого народу та інших культур; зацікавленості культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку обґрунтовано в дослідженнях Л. Артемової, Т. Поніманської (дитина і соціум), А. Богуш (методичні засади соціалізації дітей дошкільного віку), О. Кононко (соціально-емоційний розвиток особистості), Н. Гавриш, О. Рейпольської (соціальна компетентність дитини як інтегральна якість особистості, теоретичні засади соціалізації дошкільників), О. Косенчук (формування соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку в різних видах діяльності; методичний інструментарій формування соціально-громадянської компетентності); І. Сохань, Л. Сохань (феномен

соціально-громадянської компетентності у просторі наукового знання); Г. Беленької, О. Половіної, Т. Пономаренко (прилучення дитини до світу загальнолюдських цінностей на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії дорослого з дитиною); Л. Козак (формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі) та ін.

У Законі України «Про дошкільну освіту» [7] одним із завдань визначено: «виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей Українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля», яке репрезентовано в Законі України «Про освіту» через зміст громадянської і соціальної компетентностей [8].

Аналіз праць більшості науковців свідчить, що вони також окремо розглядають поняття «соціальна компетентність» та «громадянська компетентність».

За визначенням С. Бойко, соціальна компетентність – це результат процесу оволодіння дітьми емоційним і соціальним досвідом. Це їхня обізнаність, умілість, вправність способів соціального реагування [3, с. 4].

Т. Поніманська розглядає соціальну компетентність дитини як відкритість до світу людей, навички соціальної поведінки, готовність до сприймання соціальної інформації, бажання пізнати людей і робити добрі вчинки [16, с. 354].

На думку Н. Гавриш, соціальна компетентність дитини є інтегральною якістю особистості, що складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється в соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості [2, с. 54].

У працях О. Варецької зазначено, що соціальна компетентність може проявлятися на різних рівнях (окрема людина, соціальні групи, соціум у цілому) й, відповідно, мати як спільне, так і відмінне у структурі та тлумаченні; окреслені основні змістові лінії й підходи в судженнях, зокрема «соціальна компетентність» як знання (система знань), розуміння, відношення «Я – суспільство», ступінь підготовленості, вміння, соціальні навички, здібності, здатності, особистісні якості чи формування, стан рівноваги, передання соціального досвіду, рівень соціалізації, результат соціального розвитку, набір (комплекс) компетентностей чи конструктивних способів, складник філософської категорії «мистецтво жити», функціональна грамотність, грамотна поведінка та ін. [4, с. 236].

О. Шишова, характеризуючи психолого-педагогічні засоби розвитку соціальної компетентності дошкільників, зазначає, що зміст її компонентів (аспектів) включає: знання як результат досвіду культурної, духовної та практичної діяльності людей; уміння відповідно до суспільно-моральних норм виконувати необхідні дії (це вдосконалюється у процесі власного життя та відповідних практичних дій); ставлення, що визначається як стійке емоційне спрямування дитини, є тісно пов'язаним з її прагненнями, намірами, ціннісними установами тощо [20, с. 171].

Незважаючи на різні тлумачення, як зазначає В. Кремень, поняття «соціальна компетентність» передбачає, по-перше, взаємодію особистості і соціального середовища; по-друге, міжособистісну взаємодію, яка ґрунтується на власному соціальному досвіді, дотриманні традицій, встановлених суспільством або на основі оволодіння знаннями; по-третє, є інтегративною характеристикою, яка має декілька компонентів; по-четверте, співвідношення власних цілей і потреб до цілей і потреб іншої особистості, групи людей і соціуму в цілому [12, с. 5].

О. Пометун під громадянською компетентністю як ключовою розуміє здатність, спроможність особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства [15, с. 18].

О. Кучер аналізує громадянську компетентність у широкому значенні як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства, у вузькому – як параметр діяльності особи, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та вмінь, що передбачає наявність громадянських цінностей і якостей, дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини [13, с. 40–41].

Т. Смагіна зауважує, що компетентність особистості в громадянській сфері кореспондує її громадянську відповідальність, уміння спільно з іншими виробляти рішення й реалізовувати його, виявляти толерантність, гармонійно поєднувати особисті інтереси з потребами суспільства [18, с. 39–40].

Отже, аналіз наукових та методичних джерел дає підстави зробити висновок, що громадянська та соціальна компетентності є базовими для формування особистості й сприяють якісній самореалізації дитини дошкільного віку та є затребуваними в суспільстві.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз основних аспектів проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку загалом та у процесі використання творів художньої літератури зокрема.

Для реалізації означеної мети використовували такі теоретичні методи і прийоми пізнання – аналіз і узагальнення наукової літератури, синтез, систематизація та узагальнення отриманої інформації.

Виклад основного матеріалу. В основі державної освітньої політики – пріоритетність дошкільної освіти як фундаменту цілісної системи неперервної освіти. Складна ситуація в нашому суспільстві зумовлена багатьма проблемами його розвитку та трансформації, а тому головним завданням педагогів та батьків виступає пошук засад гармонізації суспільних та особистісних інтересів дошкільнят, їхніх особистісних поглядів, переконань та майбутніх соціально-громадянських перспектив.

На сьогодні одним із важливих завдань ЗДО є формування в дітей дошкільного віку загалом та старшого дошкільного віку зокрема соціально-громадянської компетентності.

С. Матвієнко зазначає, «головна характеристика соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку – ефективна взаємодія з оточуючими людьми в системі міжособистісних стосунків, що впливає на її готовність до навчання у школі» [14, с. 75].

Формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку відбувається у перебігу різних форм роботи з використанням різних методів та засобів.

Родинне виховання відіграє важливу роль у процесі формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників. У сім'ї дитина встановлює та налагоджує свої зв'язки з іншими людьми, з рідними. На всіх етапах життя людини сім'я є центральним компонентом мікросередовища. Перевага сім'ї як виховного колективу полягає в тому, що дитина має можливість спостерігати за поведінкою батька й матері в неофіційних сімейних стосунках; спілкуватися з людьми різного віку, статі, життєвого досвіду; природно брати участь в житті соціуму. В сім'ї закладаються емоційно насичені взаємини між батьками й дітьми, які мають особистісний характер, набувається необхідний соціальний досвід.

С. Русова теж надавала сімейному оточенню особливого значення, оскільки вважала, що «родинне виховання найкраще, бо в його основі лежить ласка матері». Мати, яка є «найкращим керманічем розвитку психології дитини, – природна вихователька своїх дітей, яка інший раз і без наукової підготовки, інстинктом уміє читати в дитячій душі й розуміти її» [2, с. 239].

Формуванню соціально-громадянської компетентності старших дошкільників також сприяють початкові соціальні зв'язки дитини поза межами родини. Такі зв'язки діти встановлюють з однолітками та дорослими в закладі дошкільної освіти. Саме в ЗДО вони набувають важливого суспільного досвіду, основних знань і вмінь, необхідних для подальшого життя серед людей, залучаються до різних видів діяльності.

Саме специфіка закладу дошкільної освіти, як зазначає О. Кононко, сприяє полегшенню процесу входження підростаючої особистості в широкий світ реальних соціальних відносин, прищепленню навичок практичного життя, її індивідуалізації та соціалізації [10].

С. Кондратюк, В. Бутенко визначили педагогічні умови, які необхідні для соціального становлення старшого дошкільника, формування в нього певного рівня соціальної компетентності. Серед них:

- цілеспрямована діяльність закладу дошкільної освіти у визначеному напрямі;
- єдиний простір розвитку дитини як на рівні конкретного закладу дошкільної освіти, так і при долученні до нього різних суб'єктів соціального оточення, які забезпечують функціонування закладу як відкритої освітньої системи;
- безпосередня різноманітна діяльність дитини – вільна або спеціально організована, власна або спільна зі значимими для нього людьми, яка розглядається як спосіб прояву активності та ініціативності дитини в системі соціальних відносин, як можливість визначити власне місце серед інших людей [9].

Отже, формування соціальної компетентності старших дошкільників – це процес тривалий, складний, комплексний, систематичний, цілеспрямований, має проводитися згідно з планом, бути теоретично обґрунтованим і методично забезпеченим.

Формуванню соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку, як зазначає О. Косенчук, сприяє цілеспрямоване виховання, розвиток емоційно-оцінної сфери, ознайомлення з моральними нормами й духовними цінностями, розвиток комунікативних навичок у процесі спілкування з оточуючим світом. Сформованість соціально-громадянської компетентності має виражатися в ціннісному ставленні дитини до себе, своїх прав та прав інших, наявності уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії між членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінні дотримуватись цих правил у соціально-громадянському просторі, а також у ціннісному ставленні та повазі до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур [11, с. 3].

Одним із важливих напрямів формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку загалом і старших дошкільників зокрема є зміцнення національної ідентичності дітей як основи для виховання патріотизму; формування в дітей позитивного образу своєї країни, утвердження активної позиції громадянина своєї країни, виховання ціннісного ставлення до своєї родини як частини

свого народу, його історії, традицій, культури.

Соціалізація старших дошкільників у різних видах діяльності, яка може бути зrealізована в закладі дошкільної освіти, потребує пошуку інноваційного змісту, форм і методів роботи з дітьми старшого дошкільного віку, налагодження міцної партнерської взаємодії ЗДО з родинами дошкільнят, виконання вихователем фасилітаційної функції у збагаченні соціального досвіду, розкриття і розвитку здібностей, моральних якостей дітей, реалізації ним свого особистісного потенціалу. Важливим на сьогодні є створення умов для підвищення якості дошкільної освіти з урахуванням багатоаспектності взаємодії сучасної дитини з навколишнім світом, усвідомлення педагогами необхідності і доцільності різнобічної організації освітньої діяльності, стимулювання інноваційних процесів в освітньому процесі та формування розмаїття сучасної освітньої реальності [21, с. 44].

О. Косенчук виокремила різні види дитячої діяльності, які сприятимуть формуванню соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку, зокрема: ігрова, комунікативна, здоров'язбережувальна, художньо-естетична, пошуково-дослідницька тощо.

Серед форм роботи, які забезпечують формування соціально-громадянської компетентності науковець виокремила: ігри, заняття, колективні справи, спільна пошукова діяльність [11].

Сучасні педагоги визначили принцип інтеграції одним із провідних в організації освітнього процесу, а його реалізація дасть змогу забезпечити системність знань дітей. На сьогодні поширеною є практика використання паралельно з предметними різноспрямованих або міжпредметних занять, зміст яких об'єднує різні галузі знань та види діяльності.

Формуванню соціально-громадянської компетентності сприятиме застосування творчих та диференційованих завдань, створення проблемних ситуацій і мотивація навчальної або інших діяльностей, проведення інтегрованих занять, використання інноваційних технологій, інтерактивних методів та прийомів організації освітнього процесу у ЗДО тощо. Діти вчаться адаптуватися до змін, реалізують свій творчий потенціал, постійно вдосконалюються, в них формується власна точка зору. Реалізація ідей, покладених в основу цілеспрямованої роботи із формування компетентностей старших дошкільників, значною мірою зумовлюється готовністю вихователів і батьків до побудови діалогу і забезпечення партнерської взаємодії зі старшими дошкільниками.

Для успішного формування соціально-громадянської компетентності дошкільників необхідна особистісно орієнтована взаємодія між усіма учасниками освітнього процесу. Важливу роль відіграють у цьому процесі також особистісні цінності вихователя, його життєвий досвід. Як зазначає О. Косенчук, педагог повинен знати, поважати і захищати права дітей; проявляти повагу до людської гідності, різноманітності, показувати приклад спілкування на основі взаємної поваги; організовувати розвивальний простір для ознайомлення дітей із правами та обов'язками людини в демократичному суспільстві; створювати умови для набуття дітьми соціального досвіду; підтримувати ініціативи дітей щодо участі в різних видах діяльності; надавати можливість прийняття рішення щодо власної участі в розв'язанні питань життя групи; забезпечувати усвідомлення дітьми своєї індивідуальності, унікальності та цінності для колективу; підтримувати дітей, коли вони ініціюють взаємодію, висловлюють свої думки, демонструють товариські стосунки; говорити про норми взаємодії між людьми та пропонувати дітям розробляти такі норми і правила разом; допомагати вихованцям установлювати власні межі, поважати межі інших, знаходити шляхи розв'язання конфліктних ситуацій; запобігати проявам булінгу, зупиняти їх; сприяти формуванню лідерських якостей; взаємодіяти з батьками; стимулювати батьків до спільного прийняття рішень, що стосуються роботи дошкільного закладу, групи, наприклад, спільної організації заходів, в яких беруть участь діти, тощо [11].

Науковцями доведено, що формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку сприятиме тому, що діти навчатимуться бути ініціативними, приймати рішення, брати на себе відповідальність, висловлювати свої емоції та думки, відчувати, що інші їх поважають і ця повага проявляється в дії.

Одним із важливих елементів формування соціально-громадянської компетентності особистості дошкільника науковці виділяють розвиток його самосвідомості. Дитина старшого дошкільного віку вже позиціонує себе як частину суспільства, починає розуміти свої думки, почуття, емоції, стає невід'ємною частиною соціуму. На даному етапі становлення особистості необхідно збагачувати, розширювати, поглиблювати елементарні уявлення, вчити поєднувати свій внутрішній світ з інтересами оточення: родичів, знайомих однолітків.

Таким чином, старший дошкільний вік є важливим періодом у процесі формування соціально-громадянської компетентності дошкільників. За цей час дитина починає активно сприймати всі етичні установки і правила суспільства, набувати нових знань, необхідних у повсякденному житті, набувати нових навичок і здібностей, у неї формується власне бачення навколишнього світу; вона починає розуміти

важливість своїх знань і намагається набути нові. Водночас соціально-громадянська компетентність у старших дошкільників буде сформована за умови організації освітнього процесу з використанням відповідних методів, прийомів, засобів навчання в системі; інтеграції різних видів дитячої діяльності (навчальна, ігрова, трудова, зображувальна, художньо-мовленнєва); тісної співпраці з батьками вихованців у системі офлайн і онлайн.

Результатом сформованості соціально-громадянської компетентності є ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав та прав інших, міжособистісна взаємодія між однолітками, членами родини, близькими людьми, ціннісне ставлення до спадщини українського народу.

Одним із засобів, який сприяє формуванню в дітей старшого дошкільного віку соціально-громадянської компетентності, на нашу думку, є художня література.

Художнє слово має важливе значення в період пізнання навколишнього світу, в період становлення особистості. У процесі прочитання чи прослуховування художніх творів, персонажі, їх вчинки стають реальними, наповнюються змістом. Незалежно від того, в якому вигляді постає перед дитиною художній текст, дорослі повинні допомогти їй розуміти і відчувати його, відкрити для себе закладені в ньому смисли.

Цінності, закладені в літературних текстах, переживаються особистістю та привласнюються нею як власні цінності, ставлення, норми, створюючи дитячу субкультуру. Художня література чинить вагомий вплив на формування дитячої субкультури, основних компетентностей, водночас вибір художнього твору та ставлення до нього залежить від субкультури дитинства.

Автори монографії «Соціалізація дітей старшого шкільного віку в ДНЗ» виокремили та обґрунтували компоненти ціннісного ставлення до книги, серед яких: когнітивний (знання книжкових жанрів, назв та авторів дитячих творів, композиційної структури твору), мотиваційно-потребнісний (потреба у наявності книг, у естетичному задоволенні, інтерес до книги), емоційно-оцінний (позитивні емоції від спілкування з книгою, адекватне оцінювання значущості, призначення та художньої цінності книги), поведінковий (адекватне поводження із книгами, власноручне виготовлення книг) та характерні його особливості: зв'язок зі світоглядом дитини, синкретичність сприйняття, оформлення та змісту книги, залежність від мікросоціуму, кореляційний зв'язок з умінням слухати/читати, відображення в поведінці, емоційно забарвлене оцінювання [19, с. 107].

На важливості використання художніх творів у вихованні особистості дитини наголошував В. Сухомлинський. Педагог пропонував використовувати книгу в різних аспектах, зокрема навчально-пізнавальному, проблемно-пізнавальному, а також соціально-психологічному, а психологам радив використовувати як психотерапевтичний засіб.

Як зазначають Н. Гавриш та О. Рейпольська, незважаючи на різноманітні підходи до використання книги загалом та художніх творів зокрема як педагогічних засобів, у сучасній дошкільній освіті основним підходом залишається художньо-мовленнєвий, згідно з яким педагоги використовують книгу з метою ознайомлення з нею, де читання літературних творів, як правило, виступає самоціллю, а не засобом здійснення цілеспрямованого впливу на дітей [19].

Науковцями (А. Богуш, Н. Гавриш) доведено, що сприймання творів художньої літератури є активним процесом, тісно пов'язаним з мисленням, у ході якого дитина навчається порівнювати, аналізувати, узагальнювати, тобто виконувати перцептивні і мисленнєві дії. Художнє слово надає дитині зразки дій у різних соціальних ситуаціях, спонукає до власної активності, стимулює творчість. Глибоке розуміння дітьми подій і вчинків літературних персонажів активізує в цілому пізнання людиною соціального простору, оволодіння вміннями міжособистісного спілкування, набуття моральних якостей.

Вплив літературних і фольклорних творів науковці пояснюють тим, що фольклорна традиція, що ввібрала в себе соціальний і інтелектуальний досвід багатьох дитячих поколінь, надає дитині – дошкільникові готові способи розв'язання життєвих проблем у дитячому співтоваристві. Дії літературних персонажів, способи розв'язання конфліктів, види мовленнєвих висловлювань дитина наслідує й переносить на власне життя. Особливе значення, як зазначає Н. Гавриш, це має на ранніх етапах соціалізації – сприймання казки, в яку вірить дитина, емоційне відчуття поетичного тексту, словесної гри не залишає дитину байдужою, впливає на її духовний, моральний розвиток.

Отже, науковці акцентують увагу на значенні художньої літератури як джерела соціального досвіду, національної традиції, загальнолюдських цінностей для виховання дитини дошкільного віку.

У читацькій діяльності, зокрема під час аналізу художнього твору, визначається зміст твору, його тема та ідея (хоча вихователь і не оперує цими поняттями в ЗДО), активізуються базові знання дошкільнят. Під час прослуховування творів і бесіди за їх змістом діти вчаться виражати згоду чи незгоду щодо дій персонажів твору, висловлювати свою думку, оцінювати погляди інших, контактувати, емоційно реагувати, активно відстоювати власну позицію, вчаться бути відповідальними.

Художні твори допомагають дітям опанувати нові соціальні ролі, ознайомлюватися з морально-

етичними нормами поведінки, отримувати нову інформацію, відновлювати ланцюг подій, встановлювати змістові зв'язки всередині одного твору та між різними творами. Під час роботи за змістом художнього твору діти вчаться інтерпретувати його, змінювати літературну ситуацію таким чином, щоб вона була схожа на казкову, а не на власний повсякденний досвід; діти набувають здатності співчувати літературним героям; вчаться розуміти мотиви поведінки героїв, намагаються пояснити їх наміри та вчинки. А в подальшому використовуються в процесі розвитку їхньої словесної творчості.

Відповідно до закономірностей психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку педагогічними умовами виховання інтересу дошкільників до змісту художнього твору А. Просенюк визначено: диференціація змісту художніх творів відповідно до вікових та індивідуальних можливостей дітей; створення системи соціалізуючої взаємодії дітей та дорослих під час ознайомлення зі змістом художніх творів; спонукання дітей до відтворення соціокультурної норми, засвоєної у процесі сприймання тексту художнього твору та під час різних видів діяльності [17].

Сприймання художніх творів відповідної тематики сприяє розвитку соціально-громадянських навичок дитини. Важливо пропонувати дітям літературні твори, спрямовані на розвиток усіх складників соціально-громадянської компетентності дошкільників.

Особливе значення для набуття соціальних навичок, як зазначає Н. Гавриш, має ініціативна самостійна художня діяльність старших дошкільників на основі літературних текстів, у процесі якої діти часто об'єднуються з друзями, однолітками для спільної діяльності – розглядання книжок, ілюстрацій; декламування віршів, загадування загадок; розповідання знайомої казки з елементами обігрування, складання казки, розповіді за мотивами відомого твору; мовленнєвих ігор – складання лічилки, мирилок, закличок, римовок; інсценування улюблених віршів, казок [5, с.15–19].

Дієвими методами для формування в дітей ціннісних орієнтацій, зокрема позитивного ставлення до людей, розвитку соціального почуття, взаємодопомоги є читання творів художньої літератури, бесіда за їх змістом; лялькові вистави за сюжетами художніх творів; ігри-бесіди дітей з персонажами казок; ігри-драматизації. На основі художніх творів діти вчаться оцінювати характери героїв, їхні вчинки, розуміти, «що таке добре і що таке погано».

Процесу соціалізації дошкільників засобом художньої літератури також сприяє театралізована діяльність, під час якої, як зазначають науковці (Л. Артемова, О. Стаєнна, Т. Піроженко, М. Шуть), дошкільник ініціативно, творчо, самостійно діє, що позначається на його практичних діях, мисленні, почуттях, спілкуванні з оточенням, ставленні до самого себе.

Сучасні методики роботи з літературними творами передбачають активну позицію дітей, де вони повинні стати не просто слухачами твору у виконанні дорослого, а співтворцями автора (модель «Слухаю – уявляю – відтворюю – змінюю – створюю»).

Сприймання і «проживання» тексту в синтезі мистецтв поглиблює художньо-естетичне сприйняття дітьми літературних текстів, загострює емоційні переживання, спонукає дошкільнят до відтворення вражень від твору різними засобами [6, с. 7].

Художні твори не лише поглиблюють знання дітей дошкільного віку про соціум і місце в ньому людини тощо, а й дарують задоволення, загартовують дітей.

Заохочення дітей до спілкування з книжкою, зокрема з художніми творами, спрямованими на формування соціально-громадянської компетентності дошкільників, неможливе без взаємодії з батьками. Н. Гавриш, І. Кондратець узагальнили сучасні ефективні форми партнерської роботи з батьками, які були напрацьовані у практиці дошкільної освіти, серед яких:

Наочно-друковані – створення бібліотечок психолого-педагогічного спрямування: буккросинг (обмін книжками); «кишенькові бібліотеки»; «педагогічні прес-релізи»; «педагогічні анонси» (подій, літературних новинок); «педагогічно-літературні дайджест»; інформаційні листи, флаєри; енциклопедично-літературні матеріали до певних тематичних блоків із дидактичними вправами і завданнями для спільного розв'язання з дітьми.

Індивідуальні: консультації, діалоги, обмін лайфхаками з питань читання творів художньої літератури з дітьми; інтерв'ю та опитування.

Групові (колективні): клуби: батьківської еліти, батьків-ентузіастів, родинного читання, родинної мудрості бабусь і дідусів; студії: «Дитяча бібліотека», «Книжковий меридіан», «Літературний волонтер», «Літературні чаювання», «Родинні читання»; зустрічі з дитячими письменниками; майстерки; тренінги; презентації «А я роблю так...» тощо.

Творчі мініпроекти, які передбачають спільні дії дітей та дорослих, результатом яких стає певний творчий продукт.

Інформаційно-комунікаційні форми взаємодії з батьками забезпечують заочний формат спілкування: сайти, блоги, групи в соцмережах; методичні навчальні чати; вебконференції; педагогічні онлайн-марафони (з розкриттям основних акцентів роботи з дитячою книжкою з метою формування

соціально-громадянської компетентності в дошкільників) [6, с. 10].

Співпраця закладу дошкільної освіти з батьками вихованців буде результативною та дієвою за умови розуміння і врахування вікових і психологічних особливостей дітей, їх індивідуальності; свідомого і відповідального виконання кожним своїх обов'язків.

Таким чином, аналіз репрезентованих досліджень з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури дозволяє виокремити низку педагогічних умов, які забезпечують підвищення рівнів сформованості означеної компетентності в дошкільнят:

- інтеграція змісту творів художньої літератури в різні види дитячої діяльності (навчальна, ігрова, зображувальна, художньо-мовленнева, театралізована, ініціативна самостійна художня діяльність);
- сприймання і «проживання» тексту художнього твору в синтезі мистецтв;
- тісна співпраця з батьками вихованців з використанням сучасних ефективних форм партнерської роботи в системі офлайн і онлайн.

Висновки. Отже, аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку дає підстави для висновку, що саме в період дошкільного дитинства закладається підґрунтя світогляду, базис особистісної культури, формується образ світу і ціннісне ставлення до себе, соціуму, розвивається здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення спільного життя. З'ясовано, що формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку відбувається у перебігу різних форм роботи з використанням різних методів та прийомів та під час різних видів дитячої діяльності.

Одним з важливих засобів, який сприяє формуванню соціально-громадянської компетентності старших дошкільників, є твори художньої літератури. Науковцями підтверджено соціалізувальну роль художнього слова як засобу формування в дітей дошкільного віку уявлень про соціокультурну норму, соціальні знання як важливий складник первинного соціального досвіду; доведено цінність художньо-мовленневої діяльності, яка виступає могутнім чинником збагачення дитячої субкультури сучасних дошкільнят.

Подальші розвідки стосуватимуться перевірки педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури.

Список використаної літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 22.10.2023).
2. Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гавриш Н. В. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
3. Бойко С. П. Формування соціальної компетентності дошкільників як запорука їх адаптації в інклюзивному освітньому просторі: теоретичний аспект. *Сучасні проблеми спеціальної освіти: теорія, досвід, інновації* : монографія. Слов'янськ, 2019. Т. 3. С. 124–136. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3408> (дата звернення: 22.10.2023).
4. Варецька О. В. Соціальна компетентність особистості: підходи до визначення сутності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_10_31 (дата звернення: 21.10.2023).
5. Гавриш Н. В. Художньому слову – гідне місце в освітньому процесі. *Дошкільне виховання*. 2006. № 3.
6. Гавриш Н., Кондратець І. Дитина і книжка: новий формат взаємодії. *Дошкільне виховання*. 2022. № 1. С. 6–10.
7. Закон України «Про дошкільну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 22.10.2023).
8. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.10.2023).
9. Кондратюк С.М., Бутенко В. Г. Особливості формування соціальної компетентності дітей старшого шкільного віку. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія.: Педагогічні науки*. 2018. Випуск 12. С. 44–51. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3209/3397> (дата звернення: 23.10.2023).
10. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навчально-методичний посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Київ : Світлич, 2009. 201 с.
11. Косенчук О. Г. Дитина в соціумі. *Дошкільне виховання*. 2021. № 4. С. 3–8.
12. Кремень В. Нові вимоги до освіти та її змісту. Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для XXI століття : *матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. «Рівний доступ до якісної освіти»*, 26–27 червня. 2007 р. Київ : ТОВ УВПК «Ексоб», 2007. С. 3–10.
13. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2014. 252 с.

14. Матвієнко С. І. Фольклор як засіб формування соціального досвіду дитини старшого дошкільного віку. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки.* Ніжин : Вид-во НДУ, 2016. № 2. С. 73–78.
15. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів.* 2005. № 23.
16. Поніманська Т. І. Дитина і соціум. *Дошкільне виховання.* 2004. № 8.
17. Просенюк А. І. Виховання інтересу до змісту художнього твору в дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. / ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. 2011. 20 с.
18. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2007. 267 с.
19. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ : монографія / Гавриш Н., Рейпольська О. та ін. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с.
20. Шишова О. М. Психолого-педагогічні засоби розвитку соціальної компетентності дошкільників. URL: https://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob15_168.pdf (дата звернення: 22.10.2023).
21. Danylchenko I., Karpenko O., Chepil M., Vakolia Z. & Vrochynska L. Innovation of the Educational Process in Early Childhood Education Institutions. *Journal of Curriculum and Teaching.* 2023. Vol. 12, №. 2. P. 38–46. URL: <https://www.sciedupress.com/journal/index.php/jct/article/view/23470> (дата звернення: 29.10.2023).

FICTION AS THE MEANS OF FORMING SOCIAL AND CIVIC COMPETENCE IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

Danylchenko Iryna

Associated Professor, Candidate Pedagogical Science, Department of Preschool Pedagogy and Psychology
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Introduction. *The war in Ukraine and the current socio-economic processes in the country are sharpening society's interest in the problem of socialization of the individual, which is one of the great importance at the stage of preschool childhood. This is due to the fact that, firstly today, enemy propaganda is particularly aimed at children, and therefore has a negative impact on the socialization of children; secondly, already in preschool age, a person is included in various spheres of society, actively enriches his or her relationships with other people, learns elementary concepts, forms skills and abilities of role behavior that imitate social relations. Therefore, one of the important tasks of preschool education institutions and families is to form social and civic competence in preschool children, because the foundations laid in preschool age will be the basis for further development of social and civic competence in children in the New Ukrainian School.*

The purpose. *Implement a theoretical analysis of the main aspects of the problem in forming social and civic competence in senior preschool children in general and in the process of using works of fiction in particular.*

Methods. *To achieve the certain goal, the following theoretical methods and techniques of cognition were used: analysis and generalization of scientific literature, synthesis, systematization and generalization of the information received.*

Results. *Various aspects of social and civic competence formation in preschool children are substantiated in the studies of L. Artemova, T. Ponimanska, A. Bogush, N. Havrysh, O. Reipolska, O. Kosenchuk, S. Kondratiuk, V. Butenko, I. Sokhan, L. Sokhan, H. Belenka, O. Polovinaia, T. Ponomarenko, L. Kozak. The importance of using fiction in the process of forming social and civic competence in senior preschoolers is focused by L. Artemova, N. Havrysh, I. Kondratets, O. Reipolska, A. Proseniuk*

The analysis of scientific researches show that the problem of forming social and civic competence in preschool children is currently relevant, and its solution is possible with the use of modern effective forms, means, methods of forming social and civic competence in preschool children in general and older ones in particular. The fiction is being distinguished as a means of forming social and civic competence in senior preschoolers.

Originality. *The analysis of the presented studies made it possible to identify a number of pedagogical conditions that ensure the formation of social and civic competence in senior preschoolers through fiction.*

Conclusion. *The analysis of psychological, pedagogical and methodological literature on the problem of forming social and civic competence in preschool children gives grounds for the conclusion that in the preschool period of childhood the foundation of the worldview is being developed, the basis of personal culture is laid, the image of the world and the value attitude towards oneself, society, the ability to manifest personal qualities, social feelings, love for the Motherland are formed; readiness to participate in social events taking place in children's centers, community, society and aimed at improving the quality of life of children. It has been found that the formation of social and civic competence in senior preschool children takes place in the course of various forms of work using different methods and techniques and during various types of children's activities.*

Key words: *social competence, civic competence, social and civic competence, socialization, forms, means, methods of forming social and civic competence of preschoolers, fiction.*

References

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) [Basic component of preschool education (new edition)]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf. [in Ukrainian].
2. Bohush, A.M., Varyanytsia, L. O., Havrysh, N. V. (2006). Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Children and society: Features of socialization of children of preschool and primary school age]. Luhansk: Alma-mater. [in Ukrainian].
3. Boiko, S. P. (2019). Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti doshkilnykiv yak zaporuka yikh adaptatsii v inkluzyvnomu osvitnomu prostori: teoretychnyi aspekt. [Formation of of preschool children's social competence as a guarantee of their adaptation in an inclusive educational space: theoretical aspect]. *Suchasni problemy spetsialnoi osvity: teoriia, dosvid, innovatsii – Modern problems of special education: theory, experience, innovations*. Sloviansk, T. 3. S. 124-136. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3408> [in Ukrainian].
4. Varetska, O. V. (2014). Sotsialna kompetentnist osobystosti: pidkhody do vyznachennia sutnosti [Social competence of the individual: approaches to defining essence]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii - Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_10_31 [in Ukrainian].
5. Havrysh, N. V. (2006). Khudozhnomu slovu – hidne mistse v osvitnomu protsesi [The artistic word has a worthy place in the educational process]. *Doshkilne vykhovannia - Preschool education*. № 3. [in Ukrainian].
6. Havrysh, N., Kondratets, I. (2022). Dytyna i knyzhka: novyi format vzaiemodii [Child and book: a new format of interaction]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*. № 1. S.6-10. [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro doshkilnu osvitu» [Law of Ukraine «On Preschool Education»]. (2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
9. Kondratiuk, S.M., Butenko, V.H. (2018). Osoblyvosti formuvannia sotsialnoi kompetentnosti ditei starshoho shkilnoho viku [Peculiarities of formation of social competence of children of high school age]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho - Bulletin of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University*. Serii:: Pedahohichni nauky, Vypusk 12. S. 44 – 51. URL: <https://ped-ejournal.edu.edu.ua/article/view/3209/3397>. [in Ukrainian].
10. Kononko, O. L. (2009). Vykhovuemo sotsialno kompetentnoho doshkilnyka [Raising a socially competent preschooler]. Kyiv: Svitych. [in Ukrainian].
11. Kosenchuk, O. H. (2021). Dytyna v sotsiumi [Child in society]. *Doshkilne vykhovannia - Preschool education*. № 4. S.3-8. [in Ukrainian].
12. Kremen, V. (2007). Novi vymohy do osvity ta yii zmistu [New requirements for education and its content]. Vyklyk dlia Ukrainy: rozrobka ramkovykh osnov zmistu (natsionalnoho kurykulumu) zahalnoi serednoi osvity dlia KhKhI stolittia: *materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. «Rivnyi dostup do yakisnoi osvity» - A challenge for Ukraine: development of the content framework (national curriculum) of general secondary education for the 21st century: materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. «Equal access to quality education»* K.: TOV UVPK «Eksob», S. 3–10. [in Ukrainian].
13. Kucher, O. A. (2014). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv profilnykh klasiv zasobamy variatyvnykh suspilstvoznavchykh predmetiv [Formation of civic competence of specialized school students by means of variable social studies subjects]. Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Matviienko, S. I. (2016). Folklor yak zasib formuvannia sotsialnoho dosvidu dytyny starshoho doshkilnoho viku [Folklore as a means of forming the social experience of a child of older preschool age]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia - Scientific notes of Mykola Gogol Nizhyn State University*. Serii: Psykholoho-pedahohichni nauky. Nizhyn: Vyd-vo NDU, № 2. S. 73-78. [in Ukrainian].
15. Pometun, O. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the position of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv - Bulletin of school exchange programs*. №23. [in Ukrainian].
16. Ponimanska, T. I. (2004). Dytyna i sotsium [Child in society]. *Doshkilne vykhovannia - Preschool education*. № 8. [in Ukrainian].
17. Proseniuk, A. I. (2011). Vykhovannia interesu do zmistu khudozhnoho tvorv v ditei starshoho doshkilnoho viku [Raising interest in the content of an artistic work in children of older preschool age]. Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. DZ «Pivdenoukr. nats. ped.. un-t im. K.D. Ushynskoho. O. [in Ukrainian].
18. Smahina, T. M. (2007). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv u protsesi navchannia pravoznavstva [Formation of civic competence of students in the process of studying law]. Dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Sotsializatsiia ditei starshoho doshkilnoho viku v umovakh DNZ [Socialization of children of older preschool age in the conditions of preschool institutions]. (2018). Imeks-LTD. [in Ukrainian].
20. Shyshova, O. M. Psykholoho-pedahohichni zasoby rozvytku sotsialnoi kompetentnosti doshkilnykiv [Psychological and pedagogical tools for the development of social competence of preschoolers]. URL: https://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob15_168.pdf [in Ukrainian].
21. Danylchenko, I., Karpenko, O., Chepil, M., Vakolia, Z. & Vrochynska, L. (2023). Innovation of the Educational Process in Early Childhood Education Institutions. *Journal of Curriculum and Teaching*. Vol. 12, №. 2. R. 38-46. URL: <https://www.sciedupress.com/journal/index.php/jct/article/view/23470> [in English].

Отримано редакцією 29.11.2023 р.